

El perill de l'oblit: la indústria tèxtil a Capellades (1800-1913)¹

Miquel Gutiérrez i Poch

Universitat de Barcelona

L'economia de Capellades fins fa poc més de mig segle tenia els seus suports en una agricultura decreixent (amb predomini de l'horta i de la vinya), en el sector paperer i en la indústria tèxtil. Aquesta situació ha canviat radicalment. L'agricultura ha desaparegut, el tèxtil ha quedat reduït a petits tallers de gènere de punt i a l'empresa Guasch (en hores baixes). La continuïtat ve exemplificada per les fàbriques de paper, mentre que la novetat procedeix del sector metalmecànic i les arts gràfiques. En aquest treball es pretén reivindicar la importància del tèxtil en la configuració històrica d'aquesta vila a través de la seva anàlisi durant el segle XIX. En l'estudi s'han utilitzat essencialment fons procedents de l'Arxiu Municipal de Capellades (matrícules industrials,² padrons, etc.) i de l'Històric Comarcal d'Igualada (fons notarial, lligalls, etc.).

1. Aquest treball forma part del projecte d'investigació BEC 2002-01113 de la Direcció General de la Investigació del Ministerio de Ciencia y Tecnología. He d'agrair al Departament d'Història i Institucions Econòmiques de la Universitat de Barcelona la consulta de la base de dades «Empreses i empresaris a la Catalunya del segle XIX». A més m'he beneficiat de l'amistat i els coneixements de Raimon Soler i Francesc Valls.
2. El caràcter fiscal de les matrícules industrials fa que s'hagin d'utilitzar amb cautela, atesa la previsible ocultació. Per exemple, l'«Administración Económica de la Provincia de Barcelona» va resoldre el 1881 un expedient incoat el 1871 en contra de Joan Vidal per no haver declarat tres telers manuals de cotó (AMC, Correspondència 1881, ST 959).

EL PASSAT MEDIEVAL I L'EMERGÈNCIA DE L'EDAT MODERNA

Capellades havia comptat des de l'edat mitjana amb manufactura llanera, que tenia en els batans la principal manifestació.³ Aquesta situació anunciava el desenvolupament que viuria aquest sector durant l'edat moderna. L'Anoia, segons Jaume Torras, estaria inclosa en l'àrea llanera prelitoral, on es produïen draps de qualitat mitjana i superior.⁴ El centre de la llaneria anoienca era Igualada. A més es podien distingir dues àrees: les vessants segarrenques (Calaf, Copons, els Prats de Rei i Sant Martí Sèsqueioles), amb una producció d'escassa qualitat amb mercats locals i comarcals, i la formada per Capellades, Carme, la Torre i la Pobla de Claramunt, que elaboraven teixits de més qualitat. La draperia capelladina va créixer durant tot el segle XVII i la primera part del XVIII, però a finals d'aquesta centúria ja era evident la recessió.⁵ Els telers van passar de 31 el 1760 a 16 el 1784 i a 20 el 1790.⁶ Fonamentalment s'hi fabricaven draps de qualitat inferior i de color fosc: burells, setzens i divuitens. El 1760 el 61,7% de la producció se centrava en aquest tipus de draps, mentre que el 1764 era el 52,6%-59,7%.⁷ De totes maneres també es fabricaven peces de millor qualitat com ara «*24nos. Y algunos 26nos.*». El gremi de Capellades, amb unes noves ordinacions datades el 1777, comptava el 1790 amb 60 mestres paraires (vint d'ells fabricants i els altres oficials).⁸

La caiguda de telers llaners apuntava canvis en la base econòmica de Capellades. A partir de mitjan segle XVIII va fer eclosió la manufactura paperera,⁹ marc en el qual molts batans foren reconvertits a usos paperers. Al darrer quart del segle es va produir el creixement de l'activitat cotonera, com succeïa a bona part de Catalunya. Els primers indicis de presència del cotó a Capellades es remunten al tombant de les dècades de 1770 i 1780. El 1784 funcionaven 17 fàbriques amb 58 telers, que donaven feina

3. Sobre el tèxtil medieval capelladí, vegeu: Vives i Toro (en premsa).
4. Torras i Elias (1984), p. 123.
5. Sobre la manufactura tèxtil de Capellades als segles XVI, XVII i XVIII vegeu: Muset (en premsa).
6. 1760: BC, JCB, LI. LXV, C. 90, 1, 7; 1784: Miguel (1999), p. 284; i 1790: Torras i Ribé (1993), p. 488.
7. Benaül (1991a), p. 117.
8. Torras i Ribé (1993), p. 486.
9. Vegeu: Gutiérrez (1999).

a 384 persones i produïen 1.536 peces anuals. Ja a mitjan dècada de 1780 la vila de l'Anoia formava part de la xarxa bastida per escapar de la dependència del fil maltès.¹⁰ La fibra utilitzada era cotó americà subministrat per comerciants barcelonins.¹¹ En aquesta gènesi fou fonamental la Real Compañía de Hilados de Algodón per a la qual van treballar filadors de Capellades.¹² Segons el qüestionari de Francisco de Zamora el 1790, tot i reduir-se el nombre de fabricants de teixits a tretze, els telers s'elevaren a vuitanta.¹³ Tomàs Codorniu declarava el 1791 ser el propietari d'una fàbrica amb 10 telers, xifra que pensava incrementar.¹⁴ L'única referència d'una fàbrica d'indianes es va produir a principis del segle XIX.¹⁵ Ben aviat es va articular una oligarquia cotonera conformada per membres d'antigues nissagues de paraires (Mateu Tort, Tomàs Codorniu, Jaume Esteve, Anton Tiana), alguns d'ells relacionats amb la pagesia,¹⁶ etc. Les peces produïdes eren venudes «a los comerciantes de Barcelona».¹⁷

10. Àlex Sánchez afirma que fou a partir del 1783 quan va cobrar importància la filatura de cotó (Sánchez 1996, p. 161).
11. El 1790 s'afirmava que «los fabricantes de piessa de algodón mercan el algodón floxo en Barcelona a los comerciantes» (Torras i Ribé 1993, p. 492). El 1784 quedava clar que el cotó procedia en primera instància d'Amèrica (Miguel 1999, p. 293). Tomàs Codorniu s'havia endeutat el setembre de 1792 amb Josep Semuntà, comerciant de Barcelona, per diferents partides de cotó americà [AHCI, ANI, Capellades (4), Miquel Muntadas, 1794, f. 38-40]. Semuntà també reclamava diners a Salvador Guarro el 1794 en concepte d'una determinada quantitat de cotó americà [AHCI, ANI, Igualada (583), J. Mas i Torelló, 1794, f. 55]. Marià Tiana i Grau el 1801 va haver de vendre una casa per saldar un deute contret amb Manuel Bergès (comerciant de Barcelona) per una partida de cotó [AHCI, ANI, Piera (223), M. Cases i Boldiu, 1801, f. 109].
12. Les quantitats van anar minvant de les 15,02 roves mensuals del 1793 a 14,71 del 1784 i, finalment, a 0,70 el 1785. El 1787 els filadors capelladins van proporcionar a la companyia 0,29 roves mensuals (Okuno 1999, p. 70). Les modestes quantitats proporcionades entre gener i setembre del 1785 foren fabricades per Tomàs Codorniu i Joan Freixas (38,42 i 95,00 lliures respectivament) (Garcia 2001, p. 156). Aquesta reduïda presència es devia a què bona part del fil obtingut era utilitzat en telers propis.
13. Torras i Ribé (1993), p. 486.
14. ACA, RA, Registres, vol. 1211, 1791, p. 338-339.
15. Segons el Capbreu de 1805, Mateu Tort en disposava d'una (MMPC, Capbreu 1805, f. 153).
16. Francesc Soterias, teixidor de cotó, era fill del pagès Ramon Soterias [AHCI, ANI, Capellades (2), M. Muntadas, 1794, f. 142].
17. Erasme de Gònima, impulsor de la Real Compañía de Hilados de Algodón, tenia el 1786 proveïdors de telers de cotó en cru de Capellades (Okuno 1999, p. 51).

LES DARRERES PASSES DE LA MANUFACTURA LLANERA

La crisi de la draperia de l'Anoia fou paral·lela a la seva concentració a Sabadell i Terrassa.¹⁸ Pascual Madoz atribuïa el declivi a la manca de modernització.¹⁹ Tot i així, a la primera meitat del segle XIX encara es constata la presència de la llana al tèxtil capelladí. El 1809 uns paraires de la vila de l'Anoia van participar en l'aprovisionament de les tropes espanyoles convocat per la Junta Superior del Principat.²⁰ El 1815 el Gremi de Paraires va aconseguir un espai cèntric per posar-hi un rentador de llana.²¹ Els mitjans de producció eren reduïts.²² El 1828 existien 5 fàbriques de «paños» (d'un teler cadascuna) amb una producció modesta i centrada en qualitats mitjanes: trenta-set vintiquatrens, setze setzens i dos divuitens. Així la manufactura llanera capelladina, ja residual, se centrava en productes de més qualitat que durant la seva etapa de màxim desenvolupament. El fabricant més important era Antoni Mora (vegeu el quadre 1).²³ Llavors ja havien abandonat l'activitat llanera famílies com els Tiana o els Puigdengolas, que s'havien passat a la fabricació de paper. El gremi de paraires capelladí, malgrat la marginalització de la draperia i la seva dissolució durant la revolució liberal, va funcionar durant bona part del segle.²⁴ A la matrícula industrial

18. Les millors aproximacions a la indústria llanera espanyola es troben a Parejo (1989) i Benaul (1994). Vegeu estudis sobre el sector llaner català a: Benaul (1991a) i Benaul (1991b).
19. Pascual Madoz deia que a Capellades hi havia fàbriques «*de paños ordinarios de mucho crédito [que] han quedado reducidas á 2 o 3 por no haber aplicado á ellas la maquinaria moderna*» (Madoz: veu «Capellades»).
20. AHCI, ANI, Igualada (647), A. Mateu i Mora, 1809, s.f.
21. Aquest rentador se situava a la cantonada de la Canaleta i del carrer del Pilar [AHCI, ANI, Capellades (11), F. Pujol i Bordas, 1815-1816, f. 61v.-62].
22. Josep Bru disposava de dos telers, dos torns «de fer canons» i tres pintes (una de 24, una altra de 16 i una altra de 14) [AHCI, ANI, Capellades (10), F. Pujol i Bordas, 1814, f. 35v.].
23. Antoni Mora disposava d'un batà a la Torre de Claramunt, que va cedir el 1814 a Joan Busqué i Franch «que vuy se troba corrent per batanar» [AHCI, ANI, Capellades (10), F. Pujol i Bordas, 1813-1814, f. 10-13].
24. Uns comissionats del gremi de paraires van inspeccionar el 1837 que Josep Fages hagués refet unes obres que afectaven el rentador dels paraires [AMC, Actes Ple Municipal, volum 1 (1836-1848), 11 de febrer de 1837]. Encara el 1878 la «societat» de paraires disposava a la Canaleta, fent cantonada amb el carrer del Pilar, de «*un pequeño local para lavadero de bayetas y lanas*» [AHCI, ANI, Capellades (48), F. López i Bastús, 1878, f. 925-928]. El 16 de setembre de 1893 aquest salt d'aigua fou venut (Busquets 1972, p. 265-266).

del 1845 s'esmentava Antoni Mora com a «tundidor». Els esments a la documentació notarial de «paraires» o «fabricants de draps» també disminueixen.²⁵ El 1870 existia un tint de baietes propietat de Josep Matosas i Claramunt.²⁶ El darrer teler llaner, propietat de Francesc Masana i Romaní, que «funcionava fent bayetes papereres»,²⁷ va cessar la seva producció l'any 1872. Encara que les matricules industrials no ho reflecteixen, el 1907 existia una petita fàbrica, de sis treballadors, de teixits de llana i estam, dedicada «a pañuelos de lana en telares a mano».²⁸ Aquesta informació entra en contradicció amb una referència del 1912 segons la qual la indústria llanera era «complertament desconeguda per los actuals habitants, pero que habia portat riquesa i benestar a la població per espai de dos segles».²⁹

Quadre 1. Fabricants de teixits de llana a Capellades el 1828

Telers	Lloc de la fàbrica	Propietaris	Quantitat produïda el 1827
1	A casa seva	Antoni Mora	18, 24ns i 10 16ns burells
1	A casa seva	Francesc Tort i Busquets	5, 24ns i 2 16ns
1	A casa seva	Francesc d'Assís Masana	5, 24ns i 2 18ns burells
1	A casa seva	Antoni Alà	6, 24ns i 2 16ns burells
1	A casa seva	Francesc d'Assís Soterias	3, 24ns i 2 16ns

Preus a peu de fàbrica (rals de billó per cana catalana):

Els 24ns de 56 a 60 r., els 18ns a 40 r., i els 16ns de 28 a 32 r.

Font: BC, Fons JCB, lligall LXIII, caixa 88 (R. 8815), núm. 30 (130 f.), 1816-1828, Expedients suspesos, 1828, Qüestionaris de la Junta als ajuntaments de Catalunya sobre les fàbriques de teixits de llana, «Noticia de las fabricas de paños de esta villa...», Capellades, 23 d'abril de 1828, f. 82 i 83.

25. Únicament es repeteixen els noms de Gaspar Tort i Castelló (durant les dècades de 1830 i 1840), Francesc d'Assís Soterias i Prats (fins al 1862) i Francesc d'Assís Masana i Romaní (fins al 1872).
26. AHCI, ANI, Capellades (40), F. López i Bastús, 1870, f. 49-50.
27. *Capelló*, II, núm. 24 (15 de gener de 1912) p. 1.
28. Ministerio de Fomento. Dirección General de Agricultura, Industria y Comercio (1910), p. 198. Existeix la possibilitat que aquesta dada fes referència a una part de la fàbrica de Canals.
29. *Capelló*, II, núm. 24 (15 de gener de 1912), p. 1.

LA MADURESA DEL SECTOR COTONER

El desenvolupament de la indústria cotonera catalana durant el segle XIX fou extraordinari.³⁰ Capellades va participar d'aquesta dinàmica. El cotó havia completat la substitució de la llana.³¹ Aquest procés fou paral·lel a la trajectòria del sector paperer.³² A les famílies de passat llaner s'hi van sumar algunes de nova fornada com els Fages³³ o els Guasch,³⁴ ambdues d'origen reusenc, fet que demostra els contactes a nivell humà i productiu entre la localitat tarragonina i la comarca de l'Anoia (i també de Capellades).³⁵

El declivi de la filatura de l'Anoia es va iniciar a mitjan dècada de 1830. P. Madoz afirmava que el 1834 «comenzaron a decaer las fábricas

30. Vegeu: Nadal (1975), p. 188-225, Maluquer (1976) i Nadal (1991).

31. Pascual Madoz afirmava que hi havia moltes «*fábricas de hilados y tejidos de algodón, que han substituido à las que había de paños ordinarios*» (Madoz: veu «Capellades»). Durant aquests anys va continuar el transvasament d'actius procedents de la llaneria. Bartomeu Rafecas era fill del pareire Josep Rafecas [AHCI, ANI, Capellades (11), F. Pujol i Bordas, 1815-1816, f. 285-286]. Marià Aguilera era fabricant de cotó i fill del pareire Josep Aguilera [AHCI, ANI, Capellades (15), F. Pujol i Bordas, 1822-23, f. 88v.-90]. Joan i Josep Salvador, fabricants de cotó, eren néts de Joaquim Salvador, fabricant de draps [AHCI, ANI, Capellades (16), F. Pujol i Bordas, 1824, f. 44-45].

32. En un arrendament d'un molí del «Pas de l'Aigua» del 1823 «l'arrendador se reserva la facultat de poder fer anar una màquina de cardar cotó ab aquella roda separada» [AHCI, ANI, Igualada (676), A. Fortuny i Bergadà, 1823, f. 14]. Antoni Romaní i Tarrés, un dels principals industrials paperers de Capellades, també es va dedicar parcialment a l'activitat cotonera. El seu fill Ramon Romaní Puigdengolas també va realitzar inversions en aquest sector.

33. La família Fages, originària de Reus, va establir una fàbrica de filatura de cotó i de paper d'estrassa a l'edifici que llindava al carrers de la Canaleta, Pilar i Plaça Major. El 6 d'abril de 1827 es va donar l'autorització per utilitzar l'aigua del «Rec Major» [AHCI, ANI, Capellades (22), F. Pujol i Bordas, 9-I-1830. f. 21v.; AMC, Actes Ple Municipal, volum 1 (1836-1848), 11 de febrer de 1837].

34. Podria existir alguna relació entre els Guasch de Reus, arribats a Capellades el 1859, i una família homònima prèviament establerta a la vila de l'Anoia i també dedicada al cotó. Francesc Guasch apareix a la documentació notarial de la dècada de 1830 (és esmentat com a cotoner) i també està registrat a la matrícula industrial del 1845. Els seus dos fills Francesc i Joan Guasch i Sastachs també es dedicaven al sector cotoner.

35. Alguns capelladins estaven presents a Reus. Joan Cusiné i Puigdengolas (soci de Sotorra y Cusiné), que ja hi estava establert el 1847, tenia alguns interessos al sector cotoner. El seu germà Francesc es dedicava al tissatge de cotó a Capellades.

de hilados, y en los años sucesivos decayeron tan rápidamente, que en el día yacen para siempre arrinconadas casi todas las máquinas "berguedanas", funcionando algunas pocas que subsisten con el desaliento que anuncia su próxima e inevitable ruina».³⁶ Madoz explicava aquesta situació amb la mecanització producte de l'adopció de la màquina de vapor.³⁷ Tot i així, el 1841 el partit judicial d'Igualada era el primer de Catalunya amb relació al nombre de fusos cotoners (322.935 davant els 278.666 de Barcelona).³⁸ El domini de fusos manuals feia que la seva productivitat fos inferior a la de Barcelona, tot situant-se per tant en el segon lloc pel que fa a valor.³⁹ En aquell any hi havia únicament 18 màquines *mule-jennies*. El 1850 el declivi de la filatura de l'Anoia ja era destacable: només funcionaven 107.892 fusos (84.600 de berguedana i 23.292 de *mule-jenny*). El lideratge comarcal es corresponia amb Igualada (60.300 fusos: 52.740 de berguedana i 7.560 de *mule-jenny*). Capellades ocupava el segon lloc en el rànquing. Altres poblacions amb filatura eren Vilanova del Camí, la Pobla de Claramunt, Cabrera i Vallbona. Segons la balança comercial del port de Barcelona del 1848, van sortir en direcció a Capellades 37.773 kg de cotó en floca. Igualada n'havia rebut 402.524 i Vallbona 17.759. La matrícula industrial del 1845 indicava l'existència a Capellades de 39 centres de filatura de cotó que totalitzaven 15.874 fusos. La caiguda de capacitat ja era evident els anys següents (amb 4.480 fusos del 1848 davant els 15.384 de l'any anterior). Segons l'enquesta realitzada el 1850 per la Junta de Fàbriques, que possiblement expressava més la capacitat disponible que l'activa, els 23 fabricants sumaven 24.320 fusos, d'ells 19.100 de berguedanes i 5.220 de *mule-jennies*.⁴⁰ El total d'operaris implicats era de 426 (vegeu el quadre 2). En una matriu cadastral datada el 1851 apareixen referenciades 12 fàbriques de filatura de cotó —una d'elles amb secció de tissatge— (vegeu el quadre 3).

Tot i que no es creu que hi hagués una ruptura total amb la situació de finals del segle XVIII, la primera aparició de telers a les matrícules industrials fou el 1850 amb un total de 94. Segons l'enquesta de la Junta

36. Madoz: veu partit judicial d'Igualada.

37. Vegeu: Nadal (1983), Sánchez (1999) i Soler (1999).

38. Garcia (2001), p. 273. Aquestes xifres discrepen lleugerament de les de Josep M. Torras i Ribé, que donava per bons els 308.000 fusos per Igualada i els 248.000 per Barcelona (Torras i Ribé 1974, p. 181).

39. Segons Josep M. Torras i Ribé el valor de la producció del partit judicial d'Igualada era 309.000 lliures catalanes davant les 638.000 de Barcelona (Torras i Ribé 1974, p. 181).

40. Graell (1911), p. 448-449.

de Fàbriques del mateix any, hi havia 131 telers i 175 treballadors. És simptomàtic que cap teler fos mecànic.⁴¹ En aquesta etapa ja existien forts vincles entre Capellades, la capital comarcal, i Santa Coloma de Queralt⁴² (vegeu el quadre 4). Les matrícules industrials mostren fortes oscil·lacions en el nombre de telers. Durant la dècada de 1850 es van mantenir prop d'un centenar, amb l'excepció del 1853 i el 1854, en què s'assoliren respectivament els 160 i 198.

Quadre 2. La filatura de cotó a Capellades segons l'enquesta de la Junta de Fàbriques de 1850

	Cavalls Força*	Màquines de preparar	Fusos			Operaris
			Berguedana	Mule-jenny	Total	
Francesc Barat	-	7	480		480	10
Jaume Canals	1	6	900		900	16
Josep Domingo	1	6	1.200		1.200	18
Josep Fages	1	7		240	240	8
Francesc Guasch	1	7	2.200		2.200	18
Ramon Madurell	1	7	900		900	16
Josep Marsal**	3	7		480	480	20
Josep Materas	1	7	1.200		1.200	18
Pau Muset	1	9	1.500		1.500	22
Gabriel Sabater	1	7	1.320		1.320	20
Sebastià Soteras	1	7		1.680	1.680	26
Div. fabricants	11	259	9.400	2.820	12.220	234
TOTAL	23	336	19.100	5.220	24.320	426

*Totes indiquen ús de cavalleries.

** Apareixen ressenyades a més 5 màquines de tòrcer.

Font: Graell (1911), p. 448-449.

41. La matrícula industrial del 1850 apunta la possibilitat que els telers inscrits tant a nom de Josep Roqué com de Pau Roqué no fossin seus, ja que ambdós apareixen referenciats com «mayordomo» (AMC, Llibre de matrícula, ST 1.477). El 1855 tots els telers apareixen inscrits a nom de Francesc Soteras, Josep Antoni Saladrigas i Josep Salvador i Roig.
42. Joan Solà Guarro, natural de Santa Coloma de Queralt però resident a Capellades, es va associar el 1853 amb el seu germà Ramon i amb Bartomeu Puiggròs per muntar una fàbrica de teixits a Igualada. És altament indicatiu que entre els propietaris de telers de Capellades el 1850 aparegui Joan Solà. A Igualada un personatge homònim disposava el 1845 d'una petita fàbrica de teixits (AHCI, lligalls, 1845, 150.5).

Quadre 3. Fàbriques tèxtils a Capellades el 1851

Filats	6
Teixits	3
Filats (mogudes per cavalleries)	5
Filats i teixits (mogudes per cavalleries)	1

Font: ACA, Matriu Cadastral. Rústica i Urbana de Capellades (1851), MP-612.

Quadre 4. El tissatge de cotó a Capellades el 1850

	Telers senzills	Operaris
Pau Roqué	32	40
Josep Roqué	53	65
Joan Solà	30	45
Telers dispersos	16	25
TOTAL	131	175

Font: Graell (1911), p. 474.

L'estructura empresarial existent a Capellades a la primera meitat del segle XIX encaixa amb el tipus assenyalat per Jordi Maluquer com a intermedi entre el *putting-out* i la fàbrica. Aquest engranatge productiu tenia la subcontractació com a base d'organització.⁴³ En general eren petits tallers o simplement treball domiciliari.⁴⁴ Mostra d'això fou que la matrícula industrial del 1845 donés una mitjana de 407 fusos per instal·lació (fins i tot hi havia dues inscripcions amb 70 i 40 fusos). El predomini de la berguedana mostra com els mitjans tècnics eren pobres. En general, els fabricants posseïen un parell de «màquines de filar cotó» o un parell de telers.⁴⁵

43. Maluquer (1976), p. 140.

44. A la constitució de la societat Joaquín Sendra y Compañía el 1833 es deia que l'objectiu era establir una fàbrica de filat a casa de Joaquín Sendra (ARHB, 1833, 252, f. 4v.).

45. Joan Boix comptava amb aquests béns el 1815 [AHCI, ANI, Capellades (11), F. Pujol i Bordas, 1815-1816, f. 208-209]. Francesc X. Tort i Marra i Gaspar Tort i Castelló, ambdós cotoners, posseïen una màquina de cardar, vuit màquines de filar i dos aspis, cinc torns de fer metxes i dos de fer canons [AHCI, ANI, Capellades (16), F. Pujol i Bordas, 1824, f. 227-229]. Joan Vidal disposava de nou màquines de filar, una de cardar, nou torns, un espolsador, un torn per espolsar el cotó i el vogi de rodar l'animal [AHCI, ANI, Capellades (16), F. Pujol i Bordas, 1824, f. 19v.-21]. Francesc Ferrer i Nadal comptava el 1832 amb dues màquines de filar cotó de vuitanta fusos, mitja màquina de cardar, uns aspis i un torn de fer metxes [AHCI, ANI, Capellades (23), F. Pujol i Bordas, 1832, f. 36v.-37].

Per tant, el capital a invertir era relativament baix.⁴⁶ La matrícula industrial del 1855 mostra que cadascuna de les setze fàbriques existents comptava amb un mínim d'una carda (en tres casos, amb dues). Indicatiu de la baixa capacitat de les empreses capelladines és el reduït nivell d'integració entre la filatura i el tissatge, com ho mostra que el 1851 només aparegui una fàbrica on es realitzaven ambdues activitats.⁴⁷ A més, la majoria de les fàbriques de Capellades no treballaven pel seu compte, sinó que ho feien per a comerciants o industrials d'Igualada i Barcelona.⁴⁸ Aquests darrers els proporcionaven la matèria primera i la demanda. Aquest element afegia fragilitat a l'estructura productiva, ja que davant de conjuntures negatives els tallers capelladins es convertien en element d'ajust. Així el tèxtil de Capellades formaria part d'una estructura pensada per ajustar-se a la demanda dèbil i fluctuant del mercat espanyol.

Entre la maquinària dedicada a la filatura, la més intensiva en energia, el més habitual fou l'accionament humà o animal (amb els vogis).⁴⁹

46. En un inventari de béns de Bartomeu Rafecas es recollen tres màquines de filar valorades en 37 lliures 10 sous cadascuna, una màquina de filar de 100 lliures, tres torns de fer metxes (de 5 ll. 12 s. 6 d. els tres), uns aspís de 5 ll. 12s. 6d. i uns aspís de 12 pues de 2 ll. 12 s. 6 d. [AHCI, ANI, Capellades (17), F. Pujol i Bordas, 1825, f. 129-131]. El 1833 es va constituir la societat Joaquín Sendra y Ca amb un capital de 4.000 lliures catalanes, equivalent a 10.680 pessetes, que tenia com a objecte social establir una fàbrica de filats a Capellades. Per això es va associar amb el paperer Antoni Romani i Tarrés i amb Josep Serinà (ARHB, 1833, 252, f. 4v). Joaquim Sendra estava casat amb la néta i hereva de Mateu Tort, un destacat pareire i propietari d'una fàbrica d'indianes [AHCI, ANI, Capellades (11), F. Pujol i Bordas, 1815-1816, p. 158 v.-163].

47. Per a l'estudi de l'evolució del creixent grau d'integració vertical de la indústria cotonera catalana, vegeu: Rosés (1997).

48. El 1838 únicament tres dels fabricants de fil de cotó de Capellades treballaven pel seu compte [AHCI, lligalls, 1838, 96.1 «Varis», carta signada per Joaquim Sendra (comandant d'armes de Capellades) adreçada al comandant de la línia del Llobregat amb seu a Esparreguera].

49. Pau Muset, Jaume Casals i Josep Domingo, «*fabricantes de hilados de Capellades*», sol·licitaven el 13 d'octubre de 1840 l'exempció dels bagatges, que suposaven la cessió dels seus animals per a l'exèrcit, llavors immerss en la guerra carlina. Els exposants deien: «*Que para regir sus fábricas tienen cada uno de ellos una acemilla Menor las que exclusivamente se ocupan en el ruedo que da movimiento a la máquina de cardar esencial preparativo para la fabricación*». Es deia que, en cas contrari, «*se verán precisados de haber de parar sus fábricas y por lo mismo sin trabajo a más de sesenta infelices ocupados en ellas*» [AMC, Actes Ple Municipal, volum 1 (1836-1848), 13 de desembre de 1840].

Les berguedanes funcionaven manualment. Les *mule-jennies*, com les cardes, podien ser mogudes per animals o rodes hidràuliques.⁵⁰ Segons dades del 1850 i el 1851, hi havia un gran predomini de l'ús de cavalleries (vegeu els quadres 2 i 3). Possiblement l'opció hidràulica no es va utilitzar amb més intensitat pel monopoli exercit pels paperers sobre els recursos capelladins d'aigua. L'impacte de l'ús de l'energia de vapor fins el 1850 fou nul (i fallit després).

Quin era el pes real del tèxtil a l'estructura econòmica de Capellades durant aquesta etapa? Les fonts disponibles mostren una certa marginalitat davant l'agricultura i el sector paperer. Una matriu cadastral del 1851 ofereix dades demogràfiques segons les quals hi havia 170 paperers (20,3%), 177 pagesos (21,2%), 15 teixidors (1,8%) i 43 filadors (5,1%). Aquestes dades són molt aproximatives, atesa la menysvaloració del treball femení i l'omissió del realitzat a temps parcial.

EL DECLIVI DE LA FILATURA I EL DESENVOLUPAMENT DEL TISSATGE

A partir del 1850 es va aprofundir en la marginalització de la filatura de l'Anoia. Jordi Nadal va utilitzar l'impacte d'aquest declivi entre el 1850 i el 1861 com un gran exemple de la pèrdua de pes en la filatura de cotó de les zones interiors en favor de les costaneres, més ben dotades per accedir al carbó importat.⁵¹ El total de fusos de la comarca va passar del 13,30% de Catalunya (1850) al 3,15% (1861).⁵² A Igualada el 1850 hi havia 60.300 fusos, que el 1868 s'havien vist reduïts a 4.734.⁵³ Entre d'altres qüestions l'aïllament ferroviari ha estat un tema recurrent per explicar aquesta profunda crisi industrial.⁵⁴

50. En les matrícules industrials no apareix cap fus designat com de *mule-jenny*. En la del 1847 es registren 147 fusos moguts hidràulicament, però aquesta referència no es torna a repetir. El 1855 consten 2.660 d'aranya o continus. En l'arrendament d'un molí paperer el 1823 del «Pas de l'Aigua» es contemplava la possibilitat de moure «una màquina de cardar cotó» hidràulicament (vegeu: nota 32). Sobre l'aprofitament de l'energia hidràulica a la indústria catalana, vegeu: Carreras (1983) i Maluquer (1990).

51. Nadal (1975), p. 197-201, i Nadal (1991), p. 43.

52. Nadal (1975), p. 198.

53. Torras i Ribé (1974), p. 184-185. Per a una diagnosi del declivi igualadí, vegeu: Pascual (1991), p. 11-16.

54. Vegeu: Térmens (1983).

Els fusos de Capellades, segons la matrícula industrial, havien caigut dels 15.875 del 1845 a 4.480 el 1848, a 4.510 el 1855 (1.850 manuals i 2.660 d'aranya) i a 1.190 el 1862 (200 manuals i 990 d'aranya). El 1859 es quantificava el cotó necessari setmanalment pels fusos capelladins en 2.582 kg i la seva producció en fil era de 2.324 kg.⁵⁵ Segons Bonaventura Aguilera existien 2.500 fusos. El 30 de juny de 1861 encara hi havia 6 tallers dedicats a la filatura de cotó (vegeu el quadre 5). El «tret de gràcia» a la filatura capelladina es va produir a causa de la «fam de cotó» durant la Guerra de Secessió nord-americana.⁵⁶ A la matrícula industrial de l'any fiscal 1864-1865 ja no hi apareix cap fus.⁵⁷ Alguns dels industrials capelladins van invertir en altres poblacions. El cas més paradigmàtic fou Josep Marsal, qui va instaurar a Cabrera d'Anoia una filatura accionada hidràulicament (Ca la Fou).⁵⁸ Altres van participar en la propietat i la gestió d'una filatura radicada a Subirats.⁵⁹ Fins i tot Jaume Ferrer i Roca, paperer capelladí, estava entre els socis de la Igualadina Algodonera, paradigma de la mecanització a escala comarcal. Tanmateix, alguns obrers de Capellades van continuar treballant a les filatures de Cabrera, Vallbona i, sobretot, de la Torre de Claramunt.⁶⁰ Per retrobar filatura a Capellades es va haver d'esperar al 1912.

55. Aguilera (1859). Agraeixo a Pere Pascual haver-me facilitat aquesta font.

56. Al gener de 1863 es parla de paralització del treball a Capellades [AMC, Actes Ple Municipal, volum 2 (1854-1863), 24-I-1863].

57. Aquesta crisi de la filatura manual va contribuir a la davallada demogràfica. Capellades, en paral·lel, va assolir el seu sostre demogràfic amb 3.075 habitants el 1860 i a partir de llavors va iniciar una lenta caiguda que va situar el total en 2.582 el 1910. Altres elements que van alimentar aquest declivi foren la posterior crisi agrària finisecular i el progressiu tancament de tines papereres.

58. Per finançar aquest projecte, Josep Marsal i Montal es va associar el 1854 amb el manresà Climent Genescà per formar Marsal i Genescà amb un capital equivalent a 125.000 ptes. [AHPB, Montserrat Corominas, 1854 (I), f. 446-450]. La companyia va ampliar el seu capital en 22.600 pessetes el 1856. L'esmentada fàbrica disposava el 1861 de 2.000 fusos i 5 cardes (Giménez Guitèd 1862, p. 36).

59. Entre els socis de Viñas y Cia., societat constituïda el febrer de 1860 per gestionar la fàbrica de Subirats, destacaven el capelladí Joaquim Serra i Franch i Pere Viñas, nascut a Vallbona però establert a Capellades [AHPB, J.M. Planas i Compte, 1860 (I), f. 179-185]. Josep Busqué i Romañá també apareix vinculat a la propietat d'aquesta fàbrica [AHCI, ANI, Capellades (33), R. Serch i Sala, 1861, f. 476-478]. La fàbrica de Subirats comptava amb 2.000 fusos i sis cardes (Giménez Guitèd 1862, p. 58-59). Pere Viñas era propietari de Cal Bota, una fàbrica de filatura al terme de Cabrera d'Anoia, però propera a Vallbona.

60. El 1907 es deia que «casi todos los operarios que emplea en la hilandería son vecinos del término de Capellades» (Ministerio de Fomento. Dirección General de Agricultura, Industria y Comercio 1910, p. 186).

Quadre 5. Indústria de filats de cotó a Capellades a 30 de juny de 1861*

	Any de creació	«Capital que representa» (rals)	Operaris
Joan Vidal	1811	40.000	7
Llorenç Pascual	1830	14.000	10
Joan Romaña	1839	30.000	13
Pere Muset	1840	20.000	5
Francesc Mora	1852	20.000	8
Josep Casals	1853	9.000	8

*totes consten accionades per un cavall.

Font: AMC, Matricula Industrial I (1846-1867), ST 1.477.

Les restriccions energètiques a la mecanització van fer que el tèxtil anoienc, a partir del 1860, se centrés en el tissatge manual. Fins i tot a la capital comarcal va dominar fins al 1893 (el 1894 ja eren 231 els telers mecànics davant els 187 manuals). El patró capelladí fou similar. El 1861 funcionaven vuit fàbriques de teixits, totes creades entre el 1846 i el 1859 (vegeu el quadre 6). La «fam de cotó» d'inicis de la dècada de 1860 també va afectar el tissatge capelladí. Així, els 100 telers declarats a la dècada de 1850 al següent decenni es van moure entre els 50 i 80. El 1860 funcionaven 11 tallers amb 108 telers, mentre que el 1865 eren 56 distribuïts en cinc instal·lacions. La conseqüència fou un elevat atur, que es va intentar apaivagar amb l'activació d'obres a la xarxa viària.⁶¹ Continuaven dominant les instal·lacions de petit potencial, les fàbriques disposaven d'un màxim de 15-16 telers. L'arribada de la família Guasch, primer, i la d'industrials igualadins, a partir de la dècada de 1870, van ser elements dinamitzadors. En el darrer cas, el trasllat d'actius es va donar fugint de l'activisme sindical dels teixidors de la capital comarcal⁶² i aprofitant l'oferta de

61. El maig del 1863 s'avaluava que estaven sense feina a les fàbriques de Capellades 60 dones i 12 homes (AMC, Correspondència 1863, ST 941).

62. El 1881 es deia des d'Igualada que «*los tejedores de los vecinos pueblos de Carme, Capellades, etc. [...] trabajan con los Sres. fabricantes de ésta*» [La Colmena de Igualada, II, núm. 61 (26 de juny de 1881), p. 6]. El 1882 davant la vaga dels teixidors «*algunos fabricantes de Igualada trasladan su industria. Alguien en Barcelona, otro en Capellades, Prats de Rey, Copons, etc.*» [Semenario de Igualada, III, núm. 89 (15 de gener de 1882), p. 3]. El 1884 es comentava com els 750 telers que abans de la vaga del 1881 existien a Igualada s'havien reduït a 400. Però a aquest s'havien de sumar els 810 que tenien distribuïts per la resta de la comarca (els Prats de Rei, Copons, Carme, la Pobla de Claramunt i Vallbona). En aquest cas els telers de Capellades qualificats com de «*capital igualadino*» eren doscents (Vilaseca 1884, p. 86). Aquest és el cas de Pascual Noguera, que el 1879 disposava de quaranta telers a Capellades.

mà d'obra qualificada i de cost inferior. El 1876 hi havia 15 fàbriques, totes manuals, que sumaven una producció anual de 264.000 metres (100.000 els fabricava una sola, 27.000 dues i 23.000 una altra), 258 treballadors i 8,5 CV de potència.⁶³ El 1877 es va arribar, segons les matrícules industrials, a 264 telers. Dades corresponents a finals de la dècada de 1870 comentaven l'existència de vuit fàbriques amb un total de 360 telers (vegeu el quadre 7). La dècada de 1880 fou de declivi, i el nombre baixà fins a només 21 telers el 1892-1893, la majoria dels quals eren propietat de Guasch Hermanos. Entre el 1893 i el 1895 es va viure una recuperació que va situar el total de telers en 224 manuals i 15 jacquard. El predomini del tissatge manual era absolut. En una estadística del 1893 apareixen quatre fàbriques de teixits de cotó (Canals i Ferrer, Miquel Llorens, Joaquim Comella i Josepa Salvador) i una de teixits de fil (Guasch Hermanos); totes elles mogudes a mà.⁶⁴ Únicament a la matrícula del 1904 apareixen 28 telers mecànics (altres fonts situen el primer teler mecànic el 1899). En aquest incipient procés de mecanització fou decisiva la connexió ferroviària amb Martorell el 1893, que va possibilitar l'abaratiment del transport del carbó.⁶⁵

Quadre 6. Indústria de teixits de cotó a Capellades
a 30 de juny de 1861

	Anys de creació	«Capital que representa» (rals)	Nre. de treballadors
Saladrigas i Bonet	1846	12.000	20
Sebastià Soteras	1847	17.000	18
Josep Salvador i Roig	1848	16.000	24
Joan Solà i Guarro	1849	11.000	22
Pere Valls	1850	8.000	7
Francesc Soteras i Tort	1852	12.000	12
Bonaventura Tort	1856	10.000	12
Isaac Guasch	1859	20.000	20

Font: AMC, Matricula Industrial I (1846-1867), ST 1.477.

63. AMC, «Estado que demuestra el número de fábricas...», Estadística 1861-1902, ST 1.220.

64. AMC, «Estadística administrativa Militar», Estadística 1861-1902, ST 1.220.

65. Térmens (1983).

Quadre 7. Nombre de telers de les fàbriques de tissatge
de Capellades cap al 1879

Isaac Guasch	100
Solà, Castellà i Cia.	70
Joan Milà	40
Pascual Noguera	40
Josep Salvador i Roca	30
Antoni Soteras	20
Joan Montaner i Cia.	30
Josep Solà	30

Font: Ferrocarril de Igualada a San Saturnino (1881), p. 38.

Tant a la declinant filatura com a l'emergent tissatge els mitjans energètics eren primaris. A la filatura va continuar dominant l'ús de cavalleries (vegeu el quadre 5).⁶⁶ Tot i així es coneix una temptativa d'ús de la màquina de vapor, segons el permís del 28 de febrer de 1855, però que va fracassar ja que el 1863 els edificis destinats a això estaven «quasi derruïts».⁶⁷ Existeix la possibilitat que Guasch utilitzés una màquina de vapor a finals de la dècada de 1870 de 20 CV auxiliars.⁶⁸

L'arribada dels Guasch va suposar un punt d'inflexió en l'estructura productiva i empresarial del tèxtil capelladí. El 6 de gener de 1857 es va constituir a Reus Pujol y Guasch Hermanos, que tenia com a objectiu establir dues fàbriques de teixits de cotó: una a Reus i una altra a Capellades.⁶⁹ La fàbrica capelladina es va crear el 1859⁷⁰ (vegeu el quadre 6).

66. El 1865 encara s'esmentava l'ús de vuit animals per a la tracció de maquinària (sis mules, un ase i un cavall) [AMC, «Resumen General del número de cabezas de ganado...», Estadística (1861-1902), ST 1.220].

67. La màquina a instal·lar era de vuit cavalls. La fàbrica era propietat de Pau Canals, Josep Domingo i Pere Puigjaner [AMC, Actes Ple Municipal, volum 2, 28 de febrer de 1855; AHCI, ANI, Capellades (35), J. Vulart i Estany, 1863, f. 354-359].

68. Ferrocarril de Igualada a San Saturnino de Noya (1881), p. 38.

69. Els socis fundadors foren els germans Isaac i Francesc Guasch i Pujol, juntament amb Joan Pujol i Suqué, que contribuïen respectivament amb l'equivalent a 2.930 ptes., 15.775 ptes. i 45.430 ptes. Els tres apareixen a la documentació com «tejedor de velos» [AHPT, Notaris (Reus), M. Sostres Torra, 6 de gener de 1857, f. 19]. La fàbrica de Reus efectivament estava en actiu el 1857, quan disposava de 70 operaris (58 homes i 12 dones) (Garcia 2001, p. 483).

70. Els Guasch inicialment dirigien els negocis des de Reus. Isaac Guasch declarava al padró del 1894 que feia trenta anys que residia a Capellades. Isaac Guasch Pujol i

Primer van comptar amb instal·lacions llogades.⁷¹ El 1860 funcionaven 15 telers a nom de Francesc Guasch i Pujol. El 18 de novembre de 1867 es va constituir Guasch Hermanos amb l'objecte de fabricar teixits de cotó o de fil a la fàbrica que tenien arrendada a Capellades o a la que tenien a Sant Climent. Els seus socis eren Isaac i Francesc Guasch i Pujol.⁷² Mentre que el primer es feia càrrec de la fàbrica a Capellades, el segon dirigia les oficines barcelonines. La societat fou modificada l'1 de maig de 1871.⁷³ Isaac, Maties, Josep i Joan Guasch Orts, fills d'Isaac Guasch i Pujol, es feren càrrec de l'empresa. A finals de la dècada de 1860 ja era la fàbrica amb més telers (amb 18). El 1879 es van iniciar les obres d'una nova fàbrica radicada al carrer de Sant Ramon, que va estar productiva a partir del 1881. El 1879 disposava de 45 telers (altres informacions eleven la xifra a un centenar). A més tenien uns 300 telers dispersos per cases de pagès (a Sant Quintí de Mediona, Vallbona i Vilanova d'Espoia). El 1883 la família Guasch va posar en funcionament els primers telers mecànics radicats a Sant Martí de Provençals, dirigits per Maties Guasch i Orts.⁷⁴ Després de la mort d'Isaac sense fills l'any 1885 fou Maties qui va prendre el lideratge. El febrer de 1896 es va constituir de nou Guasch Hermanos, en aquest cas formada per Maties, Josep i Joan Guasch i Orts i amb un capital de 35.000 pessetes. Fruit d'aquest nou impuls fou la posada en marxa d'una màquina de vapor de 16 CV el 1898 i del primer teler mecànic a Capellades el 1899 (no apareix a la matrícula industrial fins al 1904). El 1900 ja s'havia posat en funciona-

Úrsula Orts Vatlle i cinc fills constaven com a residents a Capellades al padró del 1868. Tant els pares com els dos primers fills eren naturals de Reus; els tres darrers ja havien nascut a Capellades. Els dos fills grans tenien 7 i 8 anys, mentre que els petits en tenien 5, 3 i 1. Això portaria a situar el seu establiment definitiu a Capellades entre el 1863 i el 1864. Posteriorment la família Guasch va estar un temps a Vinaròs per fabricar unes teles que a Capellades no es podien fer (Busquets 1972, p. 267).

71. Van ocupar primer Cal Jaumet, situat a la plaça de la Creu (actual Àngel Guimerà). El 1861 es van traslladar els telers a Cal Serra (al carrer del Pilar) i a Cal Mora.

72. La fórmula triada fou la de societat regular i col·lectiva. El seu capital era de 18.000 duros (36.000 escuts). Francesc posava 12.000 rals i Isaac 6.000. D'aquestes parts 2.000 corresponien a maquinària i utensilis i la resta era inversió en efectiu [AHPB, J.M. Planas i Compte, 1867 (II), f. 723-726].

73. En aquesta modificació el capital fixat era de 17.000 duros [AHPB, J.M. Planas i Compte, 1871 (I), f. 229-232]. El 1872 van acceptar com a soci Pere Codorniu i Colom, que era el majordom de la seva fàbrica amb una participació de 3.000 ptes. [AHCI, ANI, Capellades (42). F. López i Bastús, 1872, f. 245 v].

74. Quintana (1996), p. 33.

ment una nova màquina de vapor i 100 telers mecànics.⁷⁵ La modernització fou paral·lela a l'arribada de mà d'obra qualificada.⁷⁶ L'empresa capelladina va tenir registrats 20 telers comuns a Espoia (la Torre de Claramunt) entre el 1893 i el 1904.⁷⁷

L'altra empresa protagonista de la recuperació del tissatge a la dècada de 1890 fou Canals, Ferrer y Cía., constituïda el 21 de gener de 1893.⁷⁸ Antoni Canals i Puigjaner havia participat en diferents empreses tèxtils tant a Barcelona, on s'havia establert, com a Terrassa.⁷⁹ L'empresa estava especialitzada en teixits de barreja (cotó i llana).⁸⁰ La seva primera aparició a les matrícules industrials de Capellades fou el 1894, amb 45 telers manuals situats al passeig de la Concepció (15 eren jacquard i 30 «comuns»).

75. Els primers 29 telers mecànics estaven situats a l'anomenada «Quadra fonda». Tot i la informació procedent de la mateixa empresa de l'existència de 100 telers mecànics el 1900, a la matrícula industrial en consten únicament una quarantena el 1905 (Busquets 1972, p. 268).

76. Aquest fou el cas de Jaume Gómez Falguera, originari de Mollet (arribat vers el 1900), o de Joaquim Fusté Lalcó, de Sant Joan de les Abadesses (establert a Capellades a l'inici de la dècada de 1910 per fer-se càrrec de la filatura).

77. AMT, Caixa 484, matrícules industrials dels anys respectius.

78. Els socis eren Antoni Canals i Puigjaner i Josep Ferrer Asbert, de Santa Coloma de Queralt. Canals era d'origen capelladí. El seu pare eren Pau Canals i Rosa Puigjaner. La família Canals havia comptat amb instal·lacions de filatura de cotó a Capellades a la primera meitat del segle XIX. El 1860 Pau Canals declarava la propietat d'una fàbrica de filatura (AMC, Correspondència 1860, ST 938). La família de Josep Ferrer es dedicava al tèxtil des de mitjan segle XIX. Canals, Ferrer y Cía. disposava d'una fàbrica a Santa Coloma que a partir del 1893 sumava 75 telers manuals (Palau 1993, p. 41).

79. Antoni Canals fou soci de Ramon Vilumara S.C.M., societat radicada a Terrassa, dedicada a la filatura de llana i creada el 1891. Tenia invertides 8.500 ptes. sobre un total de capital social de 34.000 ptes. El seus socis eren Josep Ferrer Asbert (8.500 ptes.) i Ramon Vilumara Viladés (17.000 ptes.). Tanmateix, fou soci de diferents iniciatives dedicades a la fabricació de teixits o a la seva comercialització. Aquest fou el cas de Maso y Colls, creada el 1895, i Puigjané y Martí, creada el 1899 (on era soci de l'igualadí Pau Puigjané Tous). Fins i tot va invertir a José Moliné, creada el 1893 i dedicada a la fundició de coure.

80. Canals y Ferrer va arribar a registrar dues patents: l'abril de 1894 va inscriure «pañuelos de lana, de estambre o de algodón con listas de seda para la cabeza o cuello», i el juliol de 1895 va fer el mateix amb un «procedimiento de fabricación de pañuelos cachemires de estambre o de lana» (OEPM, patents núm. 15.683 i 17.776).

INICIS DEL SEGLE XX: LA PROGRESSIVA PREPONDERÀNCIA DE GUASCH

El paper del tèxtil a l'estructura econòmica de Capellades a l'inici del segle XX era secundari. Segons el padró del 1910 a Capellades hi havia 121 teixidors, que suposaven el 10,7% dels inscrits amb ocupació coneguda. Aquest percentatge encara era lluny del 33,6% dels paperers o el 18,1% dels pagesos.⁸¹

A la dècada de 1910 el tissatge manual a Capellades havia esdevingut marginal. El 1913 funcionaven 139 telers mecànics, 44 manuals i 10 jacquard manuals. Paral·lelament havien desaparegut els tallers i les fàbriques de potencial inferior. A l'inici del segle XX el tèxtil capelladí estava copat per dues empreses: Guasch i Canals. Una tercera, la d'Anton Pomés, va tancar l'estiu del 1913.⁸² Guasch s'anunciava a l'inici del segle XX com una «*fàbrica de hilados de algodón y tejidos de lino y algodón*», i la seva especialitat eren els mocadors de butxaca. En aquella època hi va haver dos canvis fonamentals en Guasch: la creació d'una secció de filatura i l'electrificació. Ambdós van contribuir que Ca l'Isaac fos de cycle complet a la dècada de 1920. Les naus de la filatura es posaren en funcionament el 1912,⁸³ mentre que el trànsit entre el vapor i l'electricitat es va produir el 6 de desembre de 1913.⁸⁴ La gestió de l'empresa estava dividida en dos camps: la producció (realitzada des de Capellades) i la comercial (a Barcelona).⁸⁵ A la fàbrica Guasch treballaven al començament del segle XX entre 125 i 150 operaris, fet que anunciava el que succeiria a la dècada de 1920, quan la seva plantilla es va situar prop dels

81. AMC, Padró de 1910, ST 2.236.

82. *Capelló*, III, núm. 63 (1 de setembre de 1913), p. 3.

83. *La Veu de Capellades*, II (2a època), núm. 13 (1 de març de 1912), p. 3. El cycle productiu es va completar el 1922 amb la incorporació dels tints. La modernització de la dècada de 1920 fou encapçalada per Maties i Josep Guasch i Traveria, amb el suport de Conrad Sanahuja, director de la fàbrica.

84. *Capelló*, III, núm. 70 (15 de desembre de 1913), p. 3. L'energia elèctrica havia arribat a la fàbrica el 26 de maig de 1913 [*Capelló*, III, núm. 58 (15 de juny de 1913), p. 3]. El juny de 1912 encara es va parar la producció per un desperfecte en la màquina de vapor [*Capelló*, II, núm. 35 (1 de juliol de 1912), p. 3].

85. Simptomàtic d'això fou la inauguració el 1908 d'uns nous magatzems al carrer Sant Pere Més Alt, núm. 72-74 (Barcelona).

400 operaris. A nivell empresarial el juliol de 1915 es va produir una nova reconstitució, i prengué el nom de Guasch Hermanos y Sobrinos.⁸⁶

L'altra empresa que concentrava els actius era la de Canals. Al començament del segle XX va posar en funcionament una fàbrica al carrer Castell (coneguda com Fàbrica Nova), tot just davant de la bassa capelladina. Canals es va separar del seu soci Josep Ferrer a partir del 1905, i la fàbrica de Capellades continuà funcionant sota el seu propi nom. Els anys anteriors a la Primera Guerra Mundial foren de crisi per a Canals.⁸⁷ La seva continuïtat durant la dècada de 1920 fou curta, després d'una fallida mecanització.⁸⁸

Una iniciativa que no va quallar fou La Comunal. Aquest projecte fou una resposta a la força política dels Guasch, que amb els paperers Miquel i Costas, van controlar la vida local durant bona part de les darreres dècades del segle XIX i l'inici del XX.⁸⁹ La seva adscripció política era primer propera al partit conservador i, més tard, a la Lliga Regionalista.⁹⁰ Aquest posicionament els va enfrontar amb els Godó d'Igualada, líders dels liberals del districte. Les eleccions a diputats a Corts de març de 1914 van crear el clima que va desembocar en la creació de La Comunal. El candidat conservador Manuel González Vilart era recolzat pels Guasch i els Miquel i Costas, davant del liberal Joan Godó Llucià. Ambdues nissa-

86. Els nous socis foren Víctor Guasch i Orts, fill petit d'Isaac Guasch i Pujol i Maties i Josep Guasch Traveria, fills de Maties Guasch Orts. Se sumaven a Maties Guasch Orts i a Joan Guasch Orts. Els cinc socis totalitzaven un capital de 100.000 pessetes.

87. El 1911 es comentava que «La fàbrica de teixits [...] de don Anton Canals està passant una gran crisi de treball» [*La Veu de Capellades*, I (2a època), núm. 10 (1 de desembre de 1911), p. 3].

88. Vegeu: *Tèrmens* (en premsa).

89. El 1885 l'alcaldia fou ocupada per Isaac Guasch i Pujol, càrrec que fou ratificat a les eleccions del 1887. En els següents consistoris conservadors sempre hi va haver un Guasch, fins que el 1905 Josep Guasch i Orts va ocupar de nou la màxima dignitat municipal.

90. Membres de la família Guasch foren membres de la Lliga Regionalista de Capellades i del Círculo Conservador (AGCB, Registre d'Associacions, núm. 7.071 i 7.975). Un diari republicà lerrouxista de Barcelona qualificava Josep Guasch i Orts de «*fabricante catalanista*» (*El Progreso*, 28 de febrer de 1908). Tanmateix, és altament indicativa la presència dels Guasch en la fundació de l'entitat recreativa Lliga Comercial, Industrial i Agrícola, constituïda el 28 d'octubre de 1901, centre neuràlgic del lleure de l'oligarquia econòmica de Capellades. En la primera junta Josep Guasch coincidia amb altres industrials (Isidre Soteras, propietari d'un taller mecànic; Antoni Pomés, d'una petita fàbrica de teixits, i Llorenç Miquel, paperer), comerciants (Josep Esplugas), constructors (*Emili Vives*) i propietaris agraris (*Emili Santacana*).

gues d'industrials capelladins van pressionar els seus treballadors perquè votessin González.⁹¹ Finalment foren acomiadats alguns treballadors, que amb suport del partit liberal i del líder local Pau Vich van intentar muntar una fàbrica de teixits pròpia: La Comunal.⁹²

TREBALL I SINDICALISME

El desenvolupament tèxtil de Capellades del segle XVIII es va fonamentar en el treball domiciliari amb mà d'obra fonamentalment femenina i infantil, i masculina a temps parcial. Un informe del 1764 assenyalava que hi havia 100 «*hombres y muchachos que se emplean al trabajo de [la] lana*» i un nombre indeterminat de «*mujeres y niñas*» que filaven. El 1765 es precisen aquestes xifres en 200 homes, 400 dones i 150 nens.⁹³ Aquesta estructura productiva fou captada a partir del 1780 pel cotó. Informacions del 1790 esmentaven com «*los pocos labradores que hay todos saben trabajar en las fábricas de lana, algodón y demás*».⁹⁴ Per tant, el treball manufacturer, en aquests casos, formava part de la lògica de l'ingrés de les famílies pageses. L'existència d'instal·lacions mereixedores de l'apel·latiu de fàbriques i de treball fabril al tèxtil capelladí fou molt minoritària fins al 1840. A més, en cap cas assolien un gran nombre de treballadors. La filatura i el tissatge a les dècades centrals del segle XIX ocupaven entre 15 i 20 operaris de mitjana, molt per

91. La premsa liberal es va fer ressò de les amenaces [*El Independiente*, V, núm. 199 (29 de març de 1914), p. 2]. Per Capellades va circular un pasquí que deia «Als electors de Capellades. Si voteu al González Vilart tot seguit entrareu a cal Isaac» o «De part de l'amo. Si a González no voteu de cal Isaac fugireu». Pau Vich, el líder liberal, deia que «*amenazan a sus obreros con despedirles de sus fábricas si no votan la candidatura del señor González*» (AMC, «Diversos bans i avisos de l'Ajuntament, 1914-1944», ST 2.703). El total d'acomiadats, segons la premsa liberal, fou de vint-i-quatre.

92. Primer es va contactar amb algun industrial igualadí per instal·lar telers a Capellades, però el problema fou la manca d'un espai. Finalment es va poder utilitzar l'anomenat «Camp del Puigjaner» [*El Liberal*, II, núm. 33 (1 d'agost de 1914), p. 3]. Les obres es van iniciar el juny de 1914. Els treballs no es feien amb una contraprestació monetària, sinó que es rebia un «*vale de propiedad*». El setembre de 1914 es deia que «*Actualmente se está construyendo un buen edificio-fábrica, propia para tejidos, que en gran parte debe llevarse a cabo mediante prestación personal, a iniciativa de elementos democráticos de la población*» [*El Liberal*, II, núm. 35 (10 de setembre de 1914), p. 3]. Les obres continuaven l'agost de 1915 [*El Liberal*, III, núm. 51 (15 d'agost de 1915), p. 6].

93. IMHB, JCB, Ll. 81, p. 39 i 41.

94. Torras i Ribé (1993), p. 483.

sota de la norma habitual a Catalunya.⁹⁵ El 1876 la mitjana de treballadors de les fàbriques capelladines de teixits se situava encara en 17. Un canvi de dimensió es va donar a partir de la posada en marxa de la nova fàbrica de Guasch, que vers el 1880 disposava de 100 treballadors. El 1907 ocupava 148 treballadors; llavors ja era la fàbrica més gran de Capellades. La mà d'obra d'aquestes fàbriques de tissatge era fonamentalment de Capellades i les poblacions veïnes, tot i que també hi havia teixidors originaris de localitats amb tradició tèxtil (Santa Coloma de Queralt, etc.).⁹⁶ Bona part dels operaris continuaven essent molt joves o de sexe femení. Segons Esteve Sairó, al partit judicial d'Igualada la filatura donava feina a 8.211 operaris (264 homes, 4.908 dones i 3.039 nens).⁹⁷ Per tant, la mà d'obra masculina representava el 3,22%, davant del 59,77% de femenina i el 37,01% d'infantil. La situació no havia canviat gaire a l'inici del segle XX. Segons dades del 1907 el treball femení suposava el 80,4% de les tres fàbriques de teixits de Capellades (vegeu el quadre 8). Amb motiu de la construcció de La Comunal l'estiu del 1914 s'afirmava que: «*Alberga la industriosa villa un sobrante de obreros del arte textil, especialmente mujeres*».⁹⁸ Aquesta divisió d'edat i sexual del treball reforça la imatge de la indústria cotonera com a complementària en la lògica de l'ingrés familiar, tot acompanyant els recursos obtinguts de l'agricultura o d'altres manufactures.⁹⁹ Tanmateix, el treball femení de ben segur va

95. Segons Joan Ramon Rosés, la mitjana de les fàbriques cotoneres catalanes el 1850 era de 86 (Rosés 1997, p. 276).

96. Francesc Sendra i Ferrer era de Santa Coloma de Queralt i va arribar a Capellades el 1892. Segons el padró del 1894, Sendra es dedicava, amb al seu fill, al tissatge. Jaume Breu Dosseran també va arribar el mateix any. Ambdós teixidors colomins s'havien significat en les lluites sindicals de finals del segle XIX en la seva població d'origen. Francesc Sendra va signar el 1881 uns nous estatuts de la Sociedad de Tejedores a Mano (Palau 1993, p. 38). Jaume Breu era representant dels treballadors d'una fàbrica durant la vaga del 1891; també Francesc Sendra va participar en el conflicte (Palau 1993, p. 38). Sobre el mercat de treball català durant aquesta època, vegeu: Camps (1993).

97. Garcia (2001), p. 273.

98. *El Liberal*, II, núm. 33 (1 d'agost de 1914), p. 3.

99. Molts pagesos disposaven de màquines de filatura a la primera meitat del segle XIX. Francesc Coca va cedir el 1835 tres màquines de filar a Pere Ferrer (una de 120 fusos i dues de 80). En aquest cas ambdós es declaraven pagesos [AHCI, ANI, Capellades (24), F. Pujol i Bordas, 1834-1835, f. 76]. El carnisser Maties Costa Gabarró tenia vuit fills, dels quals quatre es dedicaven al tissatge segons el padró del 1868 (tres eren dones). En una situació similar es pot trobar a la família del pagès Ramon Caballé Carbonell, que tenia tres fills dedicats al tissatge. Idèntic és el cas de Simón Fontfreda Cascadell, un paperer procedent de Sant Joan les Fonts, que tenia tres fills teixidors.

condicionar, amb altres variables (emigració, etc.), uns nivells de natalitat marcadament inferiors a la mitjana catalana i espanyola.¹⁰⁰

Quadre 8. Nombre de treballadors a les fàbriques de teixits el 1907

	Homes	Dones	Total
Canals*	11	48	59
Antoni Pomés*	4	8	12
Guasch**	28	120	148
TOTAL	43	176	219

* apareix com a fàbrica de teixits a mà.

** apareix com a fàbrica de teixits mecànics.

Font: AMC, Documentació diversa de l'Institut de Reformas Sociales, ST 1.914.

Les condicions de treball a les fàbriques manuals de teixits eren molt dures. A l'inici del segle XX la jornada laboral oscil·lava al voltant d'onze hores (a la d'Antoni Pomés era de nou i mitja), s'iniciava cap a les cinc/dos quarts de sis i acostumava a finalitzar cap a les set de la tarda. S'acostumaven a realitzar tres interrupcions (a les vuit, a les dotze i a les quatre) i es treballava a «preu fet» (a tant la peça). Els industrials davant la pèrdua de competitivitat davant del tissatge mecànic, intentaven reduir les contra-prestacions pagades.¹⁰¹

La inserció en un medi rural feia que el cost del treball fos inferior a altres punts. L'estadística del 1841 demostra com els salaris del partit judi-

La dedicació a temps parcial dels pagesos de la comarca de l'Anoia queda demostrada per Lluís Marsans, que el 1885 afirmava que «apesar de que molts pagesos igualadins lo da que no poden anar al camp y en las vespradas de tots los dias, saben manejar un teler que'ls acaba de donar lo pa de la família» (Marsans 1885, p. 74). El general Vives Vich destacava la importància dels telers dispersos «*que pudieron defenderse mayor número de años que los hilados, gracias a las condiciones del telar a mano que permitía llevar a cabo el trabajo a domicilio*» (Vives Vich 1926, p. 13).

100. Pere Pascual va destacar com la natalitat a Igualada fou entre el 1900 i el 1909 del 23,9% davant del 26,8% català i el 34,3% espanyol (Pascual 1991, p. 148). A Capellades la natalitat entre el 1901 i el 1910 fou del 23,92% (Gutiérrez, en premsa).

101. El 5 d'octubre de 1883 s'anunciava des de Capellades «[los] que trabajan por el burgués Font (a) Xabu, que al darles pieza les dijo que desde aquel momento se las pagarias 18 reales menos por pieza» [La Federación Igualadina, I, núm. 35 (5 d'octubre de 1883), p. 3-4].

cial d'Igualada eren més baixos que els de Barcelona.¹⁰² Informacions recollides per P. Madoz assenyalen com els jornals dels cotoners del partit judicial igualadí oscil·laven entre 8 i 9 rals per als homes i de 3 a 4 per a les dones, per tant els jornals femenins eren clarament inferiors.¹⁰³ A més, els de Capellades se situaven per sota dels de la capital comarcal. Segons una tarifa per a l'elaboració de cotins datada el 1879, a Capellades els salaris eren un 11,12% més barats que a Barcelona. D'aquesta manera ocupava un lloc intermedi entre la zona d'influència de Barcelona (al voltant del 5%) i la «muntanya» (20-25%).¹⁰⁴ Aquesta situació es va agreujar amb la profunda crisi agrària del final del segle XIX, que va tenir en la fil·loxera una de les seves principals manifestacions.¹⁰⁵

Les dures condicions de treball van incentivar l'activisme sindical. Les primeres notícies sobre protestes obreres es remunten al 1855. En el ple del 8 de juny de 1855 es comunicava que els filadors capelladins s'havien reunit amb els d'altres poblacions amb l'objectiu de parilitzar les fàbriques.¹⁰⁶ La milícia nacional es va oferir a «*preservar a la autoridad de ataques tan injustificados*».

Els teixidors a mà foren actius durant el darrer terç del segle XIX. En un primer moment el dinamisme sindical dels igualadins va fer que algun fabricant de la capital comarcal traslladés les seves fàbriques. En aquest context Capellades oferia treball qualificat i jornals més baixos. De totes

102. La mitjana al partit judicial d'Igualada era de 66,1 rals/mes, mentre que a Barcelona era de 155,2 (Torras i Ribé 1974, p. 181; i Garcia 2001, p. 273). Genís Barnosell ha quantificat, basant-se en les dades de Sairó, que el salari dels teixidors igualadins era el 76% del cobrat pels de Barcelona (Barnosell 1999, p. 86).

103. Madoz: veu partit judicial d'Igualada.

104. A Igualada el diferencial era del 7,41%, a la Pobla del 9,26%, a Carme del 12,97%, a Copons del 13,89%, a Piera del 14,82%, a Vallbona i els Prats de Rei del 18,52% (Nadal 1991, p. 57).

105. L'Ajuntament de Capellades afirmava el 1894 en el context de la crisi de la fil·loxera: «*Los viticultores que aun se sostienen, no es con el producto de las tierras, sino que sacrificando la educación física, moral e intelectual de sus hijos de ambos sexos, los dedican, lo mismo que a sus esposas, a la industria de tejidos de lanzadera a mano, fabricación de papel y pintados de idem, en las que ganan jornales tan insignificantes atendida su edad y sexo, que apenas les da lo suficiente para las necesidades más apremiantes de la vida*» (ADPB, lligall 1.214).

106. AMC, Actes Ple Municipal, volum 2 (1854-1863), 8 de juny de 1855. Aquest conflicte va tenir la seva solució amb la signatura d'un acord per part dels industrials igualadins i «*propietarios de los saltos de agua del Distrito*» amb data de 9 de juliol (AHCI, 1856, 232.3, «Indiferente. Arreglo entre fabricantes y obreros»).

maneres, l'estiu del 1881 es va plantejar la formació d'una «*sociedad de tejedores a mano cuyo fin fuera mejorar la situación tan aflictiva de los operarios, salvar la industria de la villa y hacer desaparecer la desmesurada proporción de precios en relación con los de Igualada*». ¹⁰⁷ L'1 d'agost de 1881 els teixidors capelladins van participar en una reunió informativa al Teatre Tívoli d'Igualada. Els anys 1881 i 1882 foren especialment conflictius, tant a Igualada i Carme com a Capellades. ¹⁰⁸ El 1881 estaven adherits a la FRE 150 teixidors a mà de Capellades. ¹⁰⁹ Al març de 1883 Ramón Gutiérrez va representar els teixidors a mà de Capellades al II Congrés Nacional de la Unió Manufacturera. ¹¹⁰ El sindicalisme capelladí, com l'igualadí, va viure en una certa passivitat durant la darrera dècada del segle XIX. ¹¹¹ En aquest marc fou molt important la repressió exercida com resultat del procés de Montjuïc, en què foren empresonats diferents capelladins. La primera acció sindical d'una certa importància del segle XX fou la vaga convocada el 1902 a la fàbrica de teixits de Canals, que va tenir una durada de tres mesos. ¹¹² Sembla que el control exercit per Guasch sobre els seus treballadors fou un element addicional que va reduir la conflictivitat en el tèxtil capelladí a l'inici del segle XX, en contrast amb el que succeïa al sector paperer. ¹¹³

107. *La Colmena de Igualada*, II, núm. 64 (17 de juliol de 1881), p. 4.

108. El juny de 1881 es parlava de la vaga dels teixidors de Capellades que treballaven per a igualadins (*La Colmena de Igualada*, II, núm. 61, 26 de juny de 1881, p. 6). El 21 de desembre es convocava els industrials igualadins «*que dan trabajo a los de esta villa [...] con el fin de acordar el medio más aceptable entre ambos y poder llegar a una avenencia honrosa*» (AHCI, lligalls, 1881, 411.4, «Ordre públic. Vaga d'Obrers»). Sobre el clima i el desenvolupament d'aquest llarg conflicte a Igualada i Carme, vegeu: Martínez de Presno (1993), p. 129-190, i Ferrer i Farriol (1975), p. 43-49.

109. Ferrer i Farriol (1975), p. 45.

110. Martínez de Presno (1993), p. 206.

111. Martínez de Presno (1993), p. 209-212.

112. *El Igualadino*, II, núm. 81 (24 de desembre de 1905), p. 2. Una part dels treballadors es van ocupar en altres activitats de forma puntual durant la vaga. Es deia, però, que «*están dispuestos a abandonar sus trabajos siempre y cuando se solucione la huelga*». El 24 d'agost es comptabilitzava en 84 els treballadors en vaga; només n'havien tornat a la feina 24. D'aquests, 20 no podien treballar per manca de feina [AMC, «Premsa, societat, reunions (1906)», ST 3.242].

113. Gutiérrez (1999), p. 236-241.

ABREVIATURES

- ACA: Arxiu de la Corona d'Aragó.
ADPB: Arxiu de la Diputació Provincial de Barcelona.
AGCB: Arxiu del Govern Civil de Barcelona.
AHCI: Arxiu Històric Comarcal d'Igualada.
AHPB: Arxiu Històric de Protocols Notarials de Barcelona.
AHPT: Arxiu Històric Provincial de Tarragona.
AMC: Arxiu Municipal de Capellades.
AMT: Arxiu Municipal de la Torre de Claramunt.
ANI: Arxiu Notarial d'Igualada.
ARHB: Arxiu del Registre d'Hipoteques de Barcelona.
BC: Biblioteca de Catalunya.
IMHB: Institut Municipal d'Història de Barcelona.
JCB: Junta de Comerç de Barcelona.
MMPC: Museu Molí Paperer de Capellades.
RA: Reial Audiència.

BIBLIOGRAFIA

- AGUILERA Y JUBERT, Buenaventura (1859): *Cuadro sinóptico estadístico, mercantil, industrial y productivo del proyecto de la vía férrea desde Igualada a San Saturnino de Noya a empalmar con el de Martorell*. Igualada (manuscrit).
- BARNOSELL, Genís (1999): *Orígens del sindicalisme català*. Vic, Eumo Editorial.
- BENAU I BERENGUER, Josep M. (1991a): *La indústria tèxtil llanera a Catalunya, 1750-1870. El procés d'industrialització al districte industrial de Sabadell-Terrassa*. Tesi de doctorat dirigida per Jordi Maluquer de Motes, Departament d'Història Moderna i Contemporània, Facultat de Filosofia i Lletres, Universitat Autònoma de Barcelona.
- (1991b): «La indústria llanera», a: NADAL I OLLER; MALUQUER DE MOTES; SUDRIÀ I TRIAY; CABANA I VANCELLS (dir.): *Història...* p. 87-158.
- (1994): «Especialización y adaptación al mercado en la industria textil lanera, 1750-1913», a: NADAL, Jordi; CATALÁN, Jordi (ed.): *La cara oculta de la industrialización española*. Madrid, Alianza Editorial, p. 199-223.
- BUSQUETS I MOLAS, Esteve (1972): *Historia de Capellades*. Capellades.
- CAMPS CURA, Enriqueta (1993): *La formación del mercado de trabajo industrial en la Cataluña del siglo XIX*. Madrid, Ministerio de Trabajo y Seguridad Social.
- CARRERAS I ODRIOZOLA, Albert (1983): «El aprovechamiento de la energía hidráulica en Cataluña, 1840-1920. Un ensayo de interpretación», *Revista de Historia Económica*, I (núm. 2), p. 31-63.
- CARRERAS, Albert; PASCUAL, Pere; REHER, David; SUDRIÀ, Carles (1999) (ed.): *Doctor Jordi Nadal. La industrialització i el desenvolupament econòmic d'Espanya*. Barcelona, Publicacions de la Universitat de Barcelona.
- FERRER I FARRIOL, Joan (1975): *Costa Amunt. Elements d'història social igualadina*. París, Terra Lliure.

- FERROCARRIL DE IGUALADA A SAN SATURNINO DE NOYA (1881): *Memoria descriptiva, facultativa y económica*. Barcelona, Establecimiento Tipográfico de Luis Tasso.
- GARCIA BALANÀ, Albert (2001): *La fabricació de la fàbrica: treball i política a la Catalunya cotonera (1784-1884)*. Tesis doctoral sota la direcció de Josep Fradera Barceló, Barcelona, Institut Universitari d'Història Jaume Vicens Vives.
- GIMÉNEZ GUIDED, Francisco (1862): *Guía fabril e industrial de España publicada con el apoyo y autorización del Gobierno de S.M.*. Madrid-Barcelona, Imp. L. Tasso.
- GRAELL, Guillem (1911): *Historia del Fomento de Trabajo Nacional*. Barcelona, Imp. Tasso.
- GUTIÉRREZ I POCH, Miquel (1999): *Full a full. La indústria paperera de l'Anoia (1700-1998): continuïtat i modernitat*. Barcelona, Publicacions de l'Abadia de Montserrat (Abat Oliva, 220).
- (en premsa): «El segle XIX: declivi econòmic i tensions polítiques», a: *Història de Capellades* (títol provisional). Capellades, Ajuntament de Capellades.
- MADOZ, Pascual (1846-1850): *Diccionario geográfico-estadístico-histórico de España y sus posesiones en Ultramar*. Madrid.
- MALUQUER DE MOTES, Jordi (1976): «La estructura del sector algodonero en Cataluña durante la primera etapa de la industrialización (1832-1861)», *Hacienda Pública Española*, núm. 32, p. 133-148.
- (1990): «Las técnicas hidráulicas y la gestión del agua en la especialización industrial de Cataluña. Su evolución a largo plazo», a: PÉREZ PICAZO, M. Teresa i DE LEMEUNIER, Guy (ed.): *Agua y modo de producción*. Barcelona, Ed. Crítica, p. 311-348.
- MARSANS Y SOLÀ, Lluís (1886): «Tradicions y costúms d'Igualada y sa comarca», *Composicions premiadas en lo certamen de 1885*. Igualada, Ateneu Igualadí de la Classe Obrera, Estampa de Marina Abadal, p. 52-98.
- MIGUEL LÓPEZ, Isabel (1999): *Perspicaz mirada sobre la industria del Reino. El censo de manufacturas de 1784*. Valladolid, Secretariado de Publicaciones e Intercambio Editorial (Universidad de Valladolid)-CajaDuero.
- MINISTERIO DE FOMENTO. DIRECCIÓN GENERAL DE AGRICULTURA, INDUSTRIA Y COMERCIO (1910): *Memoria del Estado de la Industria en la Provincia de Barcelona en el año de 1907*. Madrid, Imprenta y Encuadernación de V. Tordesillas.
- MUSET I PONS, Assumpta (en premsa): «Capellades. Època Moderna (segles XVI-XVIII): de la marginalitat al desenvolupament», *Història de Capellades* (títol provisional). Capellades, Ajuntament de Capellades.
- NADAL, Jordi (1975): *El fracaso de la Revolución industrial en España, 1814-1913*. Barcelona, Editorial Ariel.
- (1983): «Los Bonaplata: tres generaciones de industriales catalanes en la España del siglo XIX», *Revista de Historia Económica*, núm. 1, p. 79-95.
- (1991): «La indústria cotonera», a: NADAL I OLLER; MALUQUER DE MOTES; SUDRIÀ I TRIAY; CABANA I VANCELLS (dir.): *Història...* p. 13-86.
- NADAL I OLLER, Jordi; MALUQUER DE MOTES, Jordi; SUDRIÀ I TRIAY, Carles; CABANA I VANCELLS, Francesc (dir.): *Història Econòmica de la Catalunya Contemporània, vol. 3, s. XIX, Indústria, transport i finances*. Barcelona, Fundació Enciclopèdia Catalana.
- OKUNO, Yoshimoto (1999): «Entre la llana i el cotó. Una nota sobre l'extensió de la indústria del cotó als pobles de Catalunya al darrer quart del segle XVIII», *Recerques*, núm. 38, p. 47-76.

- PALAU RAFECAS, Salvador (1993): *Aspectes històrics de Sta. Coloma de Queralt i els seus rodals*. Santa Coloma de Queralt, Arxiu Galo.
- PAREJO, Antonio (1989): *La industria lanera española en la segunda mitad del siglo XIX*. Màlaga. Àrea de Historia Contemporànea de la Universidad de Màlaga.
- PASCUAL I DOMÈNECH, Pere (1991): *Fàbrica i treball a la Igualada de la primera meitat del segle XX*. Barcelona, Publicacions de l'Abadia de Montserrat (Abat Oliva, 102).
- QUINTANA I TORRES, Antoni (1996): «Salvem la Fàbrica Gran», *La Miranda*, abril de 1996, p. 33.
- ROSÉS, Joan Ramon (1997): «La integració vertical en el sector algodoner catalán, 1832-1861» a: LÓPEZ GARCÍA, Santiago; VALDALISO, Jesús M. (ed.): *¿Que inventen ellos? Tecnología, empresa y cambio económico en la España contemporánea*. Madrid, Alianza Editorial (Alianza Universidad, 880), p. 249-280.
- SÁNCHEZ, Àlex (1996): «La empresa algodonera en Cataluña antes de la aplicación del vapor, 1783-1832» a: COMÍN, Francisco; MARTÍN ACEÑA, Pablo (ed.): *La empresa en la historia de España*. Madrid, Editorial Civitas (Biblioteca Civitas Economía y Empresa).
- (1999): «“Hubiese querido el cielo que no anocheciera jamás!”. El proceso de disolución de la sociedad Bonaplata, Vilaregut, Rull y Cía (1835-1838)», a: CARRERAS; PASCUAL; REHER; SUDRIÀ (1999), p. 965-989.
- SOLER, Raimon (1999), «“Dios quiera que salgamos de una vez de tan desgraciado negocio”. L'adquisició de maquinària de la fàbrica de la Rambla: un episodi de la difusió de tecnologia tèxtil (1833-1840)», a: CARRERAS; PASCUAL; REHER; SUDRIÀ (1999), p. 1.101-1.124.
- TÈRMENS I GRAELLS, Miquel (1983): «El ferrocarril a Igualada: la lluita pel progrés (1852-1893)», *Miscellanea Aqualatensia*, Igualada, p. 215-245.
- (en premsa): «El segle XX: compromís, violència i redreçament econòmic», *Història de Capellades* (títol provisional). Capellades, Ajuntament de Capellades.
- TORRAS I ELIAS, Jaume (1984): «Especialización agrícola e industria rural en Cataluña en el siglo XVIII», *Revista de Historia Económica*, II (núm. 3), p. 113-127.
- (1987): «Fabricants sense fàbrica. Estudi d'una empresa llanera d'Igualada», *Recerques*, 19, Barcelona, p. 145-172.
- TORRAS I RIBÉ, Josep M. (1974): «Trajectòria d'un procés d'industrialització frustrat. Contribució a l'estudi de la relació entre infraestructura i transformacions industrials», *Miscellanea Aqualatensia*, núm. 2, Igualada, CECI, p. 151-197.
- (1993): *La comarca de l'Anoia a finals del segle XVIII. Els «qüestionaris» de Francisco de Zamora*. Barcelona, Publicacions de l'Abadia de Montserrat.
- VILASECA Y MERCADÉ, José (1884): «Influencia que pueden reportar los ferro-carriles en la comarca de Igualada», *Composicions premiadas en lo certamen de 1884*. Igualada, Ateneu Igualadí de la Classe Obrera, Imprenta de Marina Abadal, p. 76-94.
- VIVES I TORO, Eduard (en premsa): «L'Edat Mitjana: territori i origen d'una identitat», *Història de Capellades* (títol provisional). Capellades, Ajuntament de Capellades.
- VIVES VICH, Pedro (1926): *Igualada: ojeada a su pasado y a su presente, y visión de su porvenir*. Igualada, Ramón Tobella impresor.

